

Івахів Назарій Андрійович,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
«Історія та археологія» Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин та національної безпеки Національного
університету «Острозька академія», м.Острог*

ХАРКІВСЬКИЙ АРХІЄРЕЙСЬКИЙ СОБОР 1992 РОКУ: КАНОНІЧНІ ДИСКУСІЇ ТА ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

У контексті сучасного розвитку української державності актуальною залишається проблема внутрішньої кризи українського православ'я, що через низку чинників залишається розділеним ще з 1989 року. За даними Центру Разумкова 2025 року, до Православної Церкви України відносять себе 42,1% опитаних, а до Української Православної Церкви - 5,4% [12, с. 44]. Цікаво, що серед респондентів, які ідентифікують себе частиною УПЦ, 55,5% дали негативну відповідь на питання про відповідальність російського народу за війну проти України [7]. Витоки таких соціологічних показників лежать у складному періоді відновлення української державності та процесах інституціоналізації самостійної церкви. Харківський архієрейський собор 1992 року продемонстрував вплив політичних чинників та заклавши основу для суперечливого розвитку УПЦ (МП).

Прагнучи змінити вектор розвитку православної церкви, єпископи та священники на чолі з митрополитом Іоаном (Боднарчуком), зібравши в Києві 5-6 червня 1990 року Собор проголосили відновлення Української Автокефальної Православної Церкви [8, с. 1105-1106]. У ході діяльності собору, делегати обрали предстоятеля УАПЦ – митрополита Мстислава (Скрипника). Беручи до уваги багатовікову традицію українського православ'я, Собор вирішив надати статус Патріархату, а митрополиту Мстиславу надати титул “Патріарх Київський і всієї Руси-України” [11, арк.65-69].

У період 1990-1992 рр. УАПЦ стрімко розвивалася завдяки підтримці населенням, насамперед у західних регіонах України. У

середовищі дисидентів, правозахисників та частини суспільства, духовенство УПЦ асоціювалося із співпрацею з КДБ СРСР, що мало під собою реальне історичне підґрунтя [9, с. 65-69].

На тлі стрімкого зростання популярності УАПЦ структура Української Православної Церкви потребувала термінових реформ. Митрополит Філарет (Денисенко), будучи Патріаршим Екзархом України і претендентом на патріарший престол, спочатку намагався дискредитувати автокефальний рух в очах громадськості [13]. Однак після Помісного Собору РПЦ 1990 року та своєї поразки на виборах Патріарха Московського, ієрарх радикально змінив власну стратегію щодо майбутнього статусу Українського Православ'я.

Загальновідомо, що Українська Православна Церква (УПЦ) отримала Грамоту від Патріарха Московського Алексія II у 1990 році, в якій церква проголошується «незалежною та автономною у своєму управлінні» [1]. Цей статус часто помилково представлявся як надання автокефалії. Однак насправді повної незалежності досягнуто не було, і УПЦ залишалася під канонічною юрисдикцією Російської Православної Церкви. Керуючись прагненням до реальної канонічної незалежності, необхідністю дистанціюватися від Москви та особистими ієрархічними мотивами, митрополит Філарет (Денисенко) послідовно відстоював ідею автокефалії на соборах у Москві [4]. Розуміючи неможливість компромісу, керівництво РПЦ чинило тиск на митрополита, вимагаючи його відставки з посади Предстоятеля УПЦ. Однак ієрарх не пішов на цей крок.

Закономірною реакцією консервативної (промосковської) частини ієрархії стало усунення митрополита Філарета від керівництва та проведення Харківського архієрейського собору 27–28 травня 1992 року. Не вдаючись до дрібних деталей перебігу подій, окреслимо ключову проблематику цього зібрання.

У 2012 році Патріарх Кирил (Гундяєв) стверджував: «Канонічність Харківського Собору Єпископів 1992 року та прийнятих на ньому рішень ні в кого не повинна викликати жодного сумніву: він був визнаний всією повнотою Помісних Православних Церков» [10, с. 10]. Проте в історіографії питання дослідники, що

підтримують ідею автокефалії, вважають Собор нелегітимним і таким, що порушив низку канонів Вселенських та Помісних Соборів.

Митрополит Никодим (Руснак), як один із рядових архієреїв, не мав законних підстав скликати Архієрейський Собор, оскільки згідно зі Статутом це входило виключно до компетенції Предстоятеля. Щобільше, РПЦ, відповідно до Грамоти 1990 року про «незалежність в управлінні», не мала права втручатися у внутрішні справи УПЦ. Попри це, Синод РПЦ видав постанови, якими фактично зобов'язав скликати Собор та обрати нового очільника церкви. На період відсутності Предстоятеля виконувачем обов'язків було призначено митрополита Никодима [10, с. 39–42].

З погляду сучасного права та церковного устрою така ситуація виглядає парадоксальною. У ретроспективі її можна порівняти з гіпотетичним сценарієм, за якого сучасна ПЦУ намагалася б змінити предстоятеля РПЦ, апелюючи до його неканонічних дій чи антихристиянської риторики, ігноруючи при цьому інституційну незалежність церков.

Виходячи з вищевикладеного, слід констатувати, що скликання Харківського зібрання мало передусім політичне підґрунтя, попри спроби його прихильників надати події суто канонічного забарвлення. Релігієзнавець Анатолій Колодний слушно зауважує: «Це [псевдособор – *Ivakhiv N.A.*] – одна зі сторінок підступних гібридних устремлінь Москви щодо України» [2, с. 487]. Схожої думки дотримувався і сам митрополит Філарет, вказуючи на присутність у лавах УПЦ осіб, афілійованих із радянськими спецслужбами [5]. З цією тезою важко не погодитися, адже митрополит Філарет, будучи свого часу інтегрованим у тогочасну систему взаємодії з КДБ, досконало розумів механізми її впливу.

Державна влада, яка перебувала на етапі становлення, не змогла або не захотіла ефективно втрутитися в ситуацію. Попри дружні стосунки з митрополитом Філаретом, Президент Леонід Кравчук у вирішальний момент «став розводити руками». Згодом влада засудила Харківський собор і певний час не визнавала його рішень [6].

Свою стратегічну помилку визнає і сам Патріарх Філарет: «Моя помилка була в тому, що я не поїхав на цей "собор". Мене не запрошували, але я знав про нього і міг як Предстоятель туди поїхати... Якби я поїхав туди, то вони б Володимира не обрали, і нічого з цього так званого собору не вийшло б» [5].

У свою чергу представники УПЦ (МП) собор визнають і вважать єдино можливим вирішення проблеми 1992 року. Дана риторика зрозуміла з об'єктивних причин [3].

Підсумовуючи, слід констатувати інституційну та канонічну нелегітимність Харківського архієрейського собору 1992 року. З огляду на ці обставини, Харківський собор постав як інструмент політико-адміністративного диктату Москви, спрямований на збереження контролю над українським православ'ям через штучну зміну ієрархії, що на десятиліття законсервувало конфесійний розкол в Україні.

Література

1. Грамота Алексія Второго, Божією милостию Патриарха Московского и всея Руси, митрополиту Киевскому и всея Украины Филарету. *Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра (чоловічий монастир) УПЦ*. URL: <https://lavra.ua/gramota-aleksiya-vtorogo-bozhieyu-milostiyu-patriarha-moskovskogo-i-vseya-rusi-mitropolitu-kievskomu-i-vseya-ukrainy-filaretu/> (дата звернення: 09.05.2026).
2. Колодний А. Доле ж моя, доле: шлях до українськості: біографо-сенсожиттєвий нарис. Київ: Інтерсервіс, 2021. 679 с.
3. Митрополит Сергій розповів, як насправді проходив Харківський Собор. *Українська Православна Церква*. URL: <https://lnk.ua/solvMEWqU> (дата звернення: 09.05.2026).
4. Определение относительно обращения епископата Украинской Православной Церкви по поводу дарования ей автокефалии. *Патриархия.ru*. URL: <https://www.patriarchia.ru/article/96255> (дата звернення: 04.05.2026).
5. Патріарх УПЦ КП Філарет: Харківський собор 1992 року організували спецслужби (оновлено). *Релігійно-інформаційна*

- служба України.* URL: https://risu.ua/patriarh-upc-kp-filaret-harkivskiy-sobor-1992-roku-organizovali-specsluzhbi-onovleno_n53317 (дата звернення: 06.05.2026).
6. Про проведення Собору Української православної церкви у Харкові. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/2446-12#Text> (дата звернення: 05.05.2026).
  7. Рівень релігійності, конфесійний і церковний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2025р.). Центр Разумкова. URL: <https://lnk.ua/i0GVDuyGU> (дата звернення: 04.05.2026).
  8. Рішення першого організаційного Всеукраїнського святого Собору Української автокефальної православної церкви, що відбувся 5-6 червня 1990 року в м. Києві. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник.* 1990. № 9. С. 1105–1106.
  9. Скакун Р. Агентура НКВС–МДБ–КДБ у православному єпископаті України (1939–1964): формування, функції, моделі поведінки. Львів: Вид-во УКУ, 2025. 360 с.
  10. Українська Православна Церква на межі тисячоліть. Документи і матеріали. Київ: Вид. від. Укр. Православ. Церкви, 2012. 286 с.
  11. ЦДАВОВУ України Ф. №4648. Оп. 7 Справа № 545 "Документи (інформації, доповідні, записки, довідки) про діяльність православних організацій (РПЦ, УАПЦ) 1990 р." – 1990 р. 190 арк.
  12. Якименко Ю., Биченко А., Міщенко М. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні–2025 (Інформаційні матеріали). Київ: Разумков Центр, 2025. 124 с.
  13. Ярема В. Відкритий лист протоєрея Володимира Яреми до митрополита Київського і Галицького Філарета, Патріаршого екзарха України (1989). *Львівське крайове ставропігійне Братство святого апостола Андрія Первозваного.* URL: <https://lnk.ua/kZ6FoUfp3> (дата звернення: 17.03.2026).